

Orhan Hançerlioğlu

DÜŞÜNCE TARİHİ

Dört Bin Yıllık Düşünce, Sanat ve
Bilim Tarihinin Klasik Yapıtları Üzerine
Eleştirel İnceleme

15. Basım

Remzi Kitabevi

Büyük Fikir Kitapları Dizisi: 8
DÜŞÜNCE TARİHİ / Orhan Hançerlioğlu

Kapak: Ömer Erduran

ISBN 978-975-14-0001-7

BİRİNCİ BASIM: 1970
ON BEŞİNCİ BASIM: Ocak 2010

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Etiler-İstanbul
Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090
www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı ve cilt: Remzi Kitabevi A.Ş. basım tesisleri
100. Yıl Matbaacılar Sitesi, 196, Bağcılar-İstanbul

BİRİNCİ BASKIDAN ÖNCE

Bu yapıt; erdem, mutluluk ve özgürlük üstüne yaptığım çalışmalardan meydana gelmiştir. Bu kavramları incelemeye giriştiğim yıllarda böylesine bir bütünlemeyi düşünmemiştim. Ne var ki her üç kavramın da tarihsel serüveni zorunlu olarak birbirlerine bağlıydı ve sonunda kaynaştırılmaları gerekiyordu. Elinizdeki yapıt, bu gereğin ürünüdür.

O. H.

ÜÇÜNCÜ BASKIDAN ÖNCE

Daha önce söylediğim kaynaştırma işlemini bu baskıda geliştirmeye çalıştım. Özellikle Kant, Comte, Hegel gibi düşünürlerin sunulmasında ayrıntılara girmek gereğini duydum. Buna karşı, kimi düşüncelerin de gereksiz ayrıntılarını ayıkladım. Amacım, yapıtı daha bir derleyip toplamaktı.

Öğrenmek benim mutluluğumdur. Öğrendiklerimi özetleyip yayınlarken bu mutluluğu okurlarıma da aktarmak istemişim. Ataç ustanın bir zamanlar dediği gibi; pek büyümsemeyin, ama pek de küçümsemeyin, yeter.

O. H.

DÖRDÜNCÜ BASKIDAN ÖNCE

Bir roman rahatlığıyla okunmasını istiyordum. Yeniden düzenledim ve geliştirdim. Kimi ayrıntılardan vazgeçemedim, daha iyi açıklayabilmek için yeni ayrıntılara da girdim.

Düşüncenin tarihi, insanlaşma sürecinin de tarihidir. Yıllarca önce yaptığım çalışmaların zorlamasıyla giriştiğim bu öykü, anlatılması kolay bir öykü değildi. Eksiklerim var belki. Ama bunca yıllık çalışmanın sonunda bir şey öğrendim: Eksiksiz ve yanlışsız bir yapıt yazmak olanaksız. Bizler nasıl bizden öncekilerin eksiklerini gidermeye çalışmışsak bizden sonrakiler de bizim eksiklerimizi giderirler, yanlışlarımızı düzeltirler. Gelecek kuşakların çok daha gelişmiş bilgilerine güvenerek hiçbir kuşku duymadan yayınlıyorum bu yapıtı. Elimden geleni yaptım.

O. H.

İÇİNDEKİLER

Gök Boşluğunda Bir Dünya	11
Suda Bir Hücre	11
Yaşamak	11
Yeryüzünde Bir İnsan	12
İnsanda Bir Korku	23
Korkuda Bir Kavram	23
Kavramda Giz	29
Altınçağ	35
Özdeği Biçimlendiren Marduk	37
Tanrılara Kafa Tutan Kral	38
Ölümler Kitabı	40
Evren-Tanrı	42
Aydınlık ve Karanlık	44
Eloahlar Arasında Bir Yahova	45
Antikçağ	50
Zeus	53
Dionysos	53
Apollon	54
Eros	54
Anteros	55
Aphrodite	56
Psyche	56
Pan	57
Prometheus	58
Pandora	58
Uyum	60
İlk Fizikçiler	62
Kutsal Matematik	66
Karanlıklar İçinde İlk Işık	68
Gök Boşluğunda Bir Zekâ	70
Düşsel Varsayımlar Başlıyor	71
Büyük Öğütçüler	73
Mutluluk Köpeklikte	76
Mutluluk Keyfetmede	77
Alinyazısı	79
Düşsel Bir Evren	80

Öğütler Yetmeyince	83
Her İşe Yarayan Erdem	86
Theos ve Theoria	88
Şüphe	93
Çiçekli Bir Bahçe	97
Direkler Arasında Bir Galeri	100
Baba ve Oğul	101
Gerekli Olan	103
İki Kurum	112
İlk Kavga	114
İki Kavram	115
Dinsel Bireşim	116
Tarıya Götüren Üç Yol	117
Üç Üçüzlüler	119
Ortaçağ	119
Bütün Bunlar Yetmeyince	126
İslam ve Düşüncesi	127
Tasavvuf	144
İnsanın İnsanla Savaşı	158
İnsanın Kendisiyle Savaşı	161
Yenidendoğuş	166
İnsan ve Deliliği	174
Ayna	178
Bre Zavallı İnsan	179
Ütopya	180
Pasifik Okyanusu'nda Bir Ada	184
Güneş Ülkesi	185
Atinalı Timon	188
Düşünüyorum, Demek ki Varım	190
Karıncayla Yaban Keçisi	195
Tap ve İste	197
Boş Kâğıt	202
Her Şey İyidir	203
Yaşasın Bencilik	210
Defolun Aşk ve Öç Alma Duyguları	213
Aydınlık, Ama Kaç Mumluk?	215
Sakal Bırakma Özgürlüğü	236
Metafizığe Karşı Fizik	239
Usun Sınırları	240
Krallık Etmekten Bıkılır mı?	249
Heykel	252
Ben	255

Ben Olmayan	258
Evrensel Ruh	261
Nane Ruhü	274
Taşı Parçalayan Mantar	277
Evet Diyen İnsan	279
Doktor Jekyll ve Mister Hyde	281
Üçüncü Yol	283
Her Şey Benim İçin	291
Öyleyse Yararlanalım	291
Suç ve Cezası	295
Aşk	298
Kazık	300
Kaba ya da Ham	305
Kaba Ekonomi	307
Gerçek Aydınlik	326
Bilgi	342
İnsandışı	345
XX. Yüzyıl, Çalparalarla Başlıyor	348
Çalpara Orkestrasının Şefi	350
Çocuklar İçin Özgürlük	354
Bilincin Altı ya da Dışı	356
Aşağılık Duygusu	359
Bilimi de Bırakın	359
Keyfinize Bakın	362
Olmak ya da Olmamak	365
Saçma	370
Varlığın Bilimi	375
Varmış Gibi	378
Varsayım	379
Metafiziğe Karşı Metafizik	381
Hayır Diyen İnsan	384
İnsan Artık Sade Ruh	388
İnsan Uzayın Derinliklerinde	402
Biraz Daha Öğüt	408
Mutlu Olmak İçin Dağlara Tırmanmak Gerek	415
Mavi Kuş	417
Evrenimiz Kırmızıya Kayıyor	419
Öğüt Dinlemeyen İnsan	422
Dizin	423

GÖK BOŞLUĞUNDA BİR DÜNYA

Milyonlarca yıl önce, gök boşluğunda sıcak bir gaz bulutu belirdi. Bu bulut, uzun bir gelişme sonunda dünyamız olacak. Biz insanlar, acı ve tatlı bütün serüvenlerimizi onun üstünde yaşayacağız. Öykümüz, güneşin parlak ışıkları altında renklenmiş bulutla başlıyor. Sıcaklığın bulutumuzdaki hidrojen ve oksijen birleşimini göğe uçurduğunu varsayıyoruz. Yaşamımızın gerçekleşmesi için gereken su kalın bir bulut halinde dünyamızı çevrelemiş olmalı. Yoksa dünyamız soğuyamazdı. Bu, öylesine kalın bir buluttu ki güneş ışınlarının dünyamıza ulaşmasına engel oluyordu. Dünyamız karanlıktı, bundan ötürü de soğuması hızlanmıştı. Soğuma, milyonlarca yıl sürmüştür herhalde. Isı, kaynama derecesinin altına düştüğü zaman, dünyamızı çevreleyen bulut sağanaklar halinde boşanmaya başlamıştır. Böyle olmasaydı suyu nereden bulabilirdik? Dünyamızdaki boşluklar sularla dolmuştur. Yağmurların tuzsuz olduğunu biliyoruz. Tuz, okyanuslara, uzun jeolojik çağlar boyunca kara parçalarından taşınmıştır. İnsan tohumlarının varlaşabilmesi için tuzlu sular gerekiyordu.

SUDA BİR HÜCRE

Canlılığın gerçekleşebilmesi için hücre (cellule) yaşamına elverişli bir ortam oluşmalıydı. İşte, canlılığın ilk adımı olan hücre, okyanusların bu tuzlu sularında gerçekleşmiş olmalı. Bilgin Oparin, hidrokarbonların, tuzlu suyun etkisiyle inorganik karbon bileşimlerinden meydana geldiğini tanıtlamış bulunuyor. Okyanuslarda erimiş olarak bulunan hidrokarbonların birbirleriyle birleşerek gittikçe daha gelişmiş bileşikler meydana getirmiş olmaları düşünülebilir. Kimya laboratuvarlarında yapılabilen bu bileşiklerin, geniş okyanus laboratuvarlarında da yapılabileceği yadsınmaz. Bu bileşiklerin içinde, canlılığın temel özdeği olan proteinler de vardır. Proteinler, amino asitler denilen çok küçük parçacıklardan meydana gelmişlerdir. İçlerinde karbon, hidrojen, oksijen, azot ve kimi durumlarda da fosfor ve kükürtlü elementler bulunur. Canlılığın en gerekli özdeği olan enzimler de proteinlerden başka bir şey değildirler. Canlı hücrenin plazmasının büyük bölümü proteindir. Bütün canlı organizmaların bileşimini meydana getiren bu canlı özdeğe protoplazma denir. En küçüğünden en büyüğüne kadar bütün canlılar, içlerinde protoplazma bulunan hücrelerden dokunmuştur.

YAŞAMAK

Yaşamak, devimlilik (hareketlilik) demek. Taşıyla toprağıyla, göğüyle yıldızıyla tüm evren yaşamakta. Ama biz insanlar bu deyim, gözlerimizle görebildiğimiz kırmıltılar ölçüsünde kullanmışız. Bitkilerle hayvanları canlı, bunların dışındaki tüm

nesneleri cansız saymışız. Öyle olsun. Biz de, gerçekte henüz bir başlangıç olduğu halde bizlere pek uzun gelen insanlık serüvenimizde bu yanlış anlamı sürdüreceğiz. Bu anlamda yaşam, protein özdeğinin varlık biçimidir ve bütün gizleri çözümlenmiştir. Yaşam, bir özdeğin (maddenin) başka bir özdekten bir şeyler alması ve başka özdeklere bir şeyler vermesiyle gerçekleşiyor. Canlanma, böylesine bir alışverişle başlamaktadır. Bu alışverişi sağlayan da doğanın *yansıma* (in'ikâs, reflexion) özelliğidir. Doğada her nesne başka nesnelere yansır ve başka nesnelere yansır. Cansız doğada bu yansıma, örneğin suyun güneşi yansıtması ve güneşin suda yansıtması gibi, pasif bir olgudur. Bu pasif yansıma, uzun bir gelişme süreci sonunda, protein özdeğinde aktif bir yansımaya ulaşmıştır. Protein özdeği, artık çevresinin etkilerine aktif tepkiler göstermeye başlıyor ve bunu yaparken de yeniden kazanmak zorunda bulunduğu bir enerji harcıyor. Demek ki bu enerjiyi çevresinden geri alma yeteneğini oluşturmaktan başka çıkar bir yolu yok. Protein özdeğinin çevresiyle bu sürekli özdek alışverişi *mayalanma* (fermentation) özelliğini oluşturmuştur. Mayalanma da zorunlu olarak, *metabolizma* (değiştirme ve dönüştürme) olayını gerçekleştiriyor. Metabolizma çelişkili bir süreçtir, hem özümlemeler hem ayrıştırır. Bir yandan besinsel özdeler canlı dokulara dönüştürülürken, öbür yandan canlı dokular cansız özdereklere dönüştürülür. Soğuyan gaz bulutundaki o güzelim yaşam, böylelikle başlar. Cansız doğadaki yansıma, bu canlı organizmanın oluşumuyla yaşambilimsel (biyolojik) bir yansımaya, uyarılabilirliğe (tenbîh yeteneğine) dönüşmüştür. Canlı organizmanın gelişmesi, zamanla, daha yüksek bir yansıtma biçimi olan *duyum* (ihşâs)'ları oluşacaktır. Giderek, çok daha yetkin bir yansıtma aracı olan *sinir sistemleri* meydana gelecektir. Canlı organizmanın en gelişmiş biçimi olan insandaysa *düşünme* ve *bilgi edinme* süreci, çok özelleşmiş bulunan bu sinirler aracılığıyla başlar. İnsanın dışında bulunan tüm nesnel gerçeklik bu sinirler aracılığıyla yansır ve bilgileşir. Ne var ki, kısaca özetlediğimiz bu pek açık ve yalın sonuca varmak için, yüzlerce bilginin bilimsel çabaları ve bulguları gerekmiştir.

YERYÜZÜNDE BİR İNSAN

Taşlardan, topraklardan, madenlerden, bitkilerden, hayvanlardan insana kadar gelen bu süreç, ne türlü bir süreçtir? Bu akıl durdurucu görünümün altında yatan nedir?

Şimdi artık bu çok yalın doğa yasasını açık seçik biliyoruz. Milyonlarca yıl süren bu dramatik serüvenin altında yatan, doğanın evrensel *evrim yasası*'dır. Ama bu yasayı bilimsel olarak açıklayabilmek için Charles Darwin (1809-1882) gibi bir bilgin gerekiyordu.

Öküze, korunması için, boynuz verilmiş. Ya mürekkepbalığı korunmayacak mı? Onun da boyası var. Mürekkepbalığı öylesine boyar ki suyu, saldıranlar ne etseler onu bulamazlar. Boynuzsuz, boyasız tavşan da çevik bacaklarına güvenir. Kuşlar kanatlanıp uçarak kendilerini kurtarırlar. Ya boynuzsuz, boyasız, kanatsız, hantal bacaklı insan? Onu da usu (aklı) koruyacak. İyi ama neden kimine boynuz,

kimine boya, kimine çevik bacak, kimine kanat, kimine us? Örneğin bütün varlıklar boynuzlu olamazlar mıydı?

Bu soruya Darwin'den çok önce Fransız bilgini Jean Lamarck (1744-1829) karşılık vermişti: Hayır, olamazlardı. Çünkü her varlık, içinde varlaştığı özdeksel koşullara göre oluşuyordu. Ne türlü koşullar içindeyse o türlü olmak zorundaydı. Kuşu varlaştıran koşullar çevik bacakları gerektirmediği gibi öküzü varlaştıran koşullar da usu gerektirmiyordu. Gereksinme (ihtiyaç) organ yaratmaktaydı. Buna karşı, artık gereksinmeyen organlar da köreliyor ve ortadan kalkıyorlardı. Ortamın zorlamasıyla meydana gelen özellikler kalıtımla kuşaklardan kuşaklara geçiyor, geçerken daha da geliyordu. Örneğin, zürafa, önceleri otlarla beslendiği için normal boyunlu ve normal bacaklı bir hayvandı. Yaşadığı çevre çölleşince başka bir çevreye geçerek yiyeceğini yüksek dallardan sağlamak zorunda kalmıştı. O yüksek dallara erişebilmek için de zorunlu olarak bacakları ve boynu uzamıştı.

Ne var ki bu karşılık evrimi açıklamaya yetmiyordu. Daha başka ve haklı soruları da karşılayabilmek gerekiyordu. Çevresel koşulların etkisiyle varlaşan özellikler nasıl oluyor da kuşaklardan kuşaklara geçebiliyordu? *Ortam* adı verilen bilinçsiz bir güç bu kadar düzenli ürünler meydana getirebilir miydi?

Darwin'in büyük önemi, bu soruları bilimsel olarak karşılamaındadır. Darwin bu alana bol sayıda bilimsel kanıtlar getiriyor. Kendinden önce bu alanda çalışan Lamarck, Diderot, Robinet, Charles de Bonnet vb. gibi evrimcilerin kuramsal varsayımlarını düzeltiyor ve bilimsel olarak doğruluyor. Özellikle Lamarck'ın *soyaçekim* ve *çevreye uyma* varsayımlarını yepyeni *doğal ayıklama* ve *yaşama savaşı* bulgularıyla güçlendiriyor. Darwin'e göre yaşam kasırgası içinde ancak yaşama gücü olanlar canlı kalırlar ve türlerini sürdürürler. Bu, bir doğal ayıklanma ya da *doğal seçme* (selection naturelle)'dir. Yaşama savaşında ayakta kalanlar belli özellikler gösterenlerdir. Bu özellikler, soyaçekimle yeni kuşaklara geçmektedir, hem de daha gelişerek. Bitki ve hayvan yetiştiriciler kuraldışı (müstesna) özellikler gösterenleri birbirlerine aşılama aşılama yeni türler elde ederler. İnsanların bile yapabildiği bu aşılama doğa daha kolaylıkla ve doğal olarak yapmaktadır.

Gerçekten de bu seçim, doğumdan önce başlamaktadır. Örneğin bir insan yaratmak için iki yüz yirmi beş milyon erkek tohumu sekiz saat süren bir yarışa girerler. Kadın yumurtası karanlık bir köşede gizlenmiştir. İki yüz yirmi beş milyon yarışçı arasından hangisi amaca daha önce varır, yumurtayı gizlendiği köşede bulabilirse, doğacak çocuğu o meydana getirecektir. Kazanan, en güçlüdür. Çünkü, en iyi koşucu, en iyi bulucu ve en iyi delici olarak üç sınavda da başarıya ulaşmıştır. En güçlü, en iyi, en uygun böylelikle seçilir ve yenilen iki yüz yirmi dört milyon dokuz yüz doksan dokuz bin dokuz yüz doksan dokuz olanak (imkân), doğal süpürgecin acımak bilmeyen süpürüşü önünde ölüp giderler. Cinsi yaşatan, sürdüren en güçlülerdir (Dr. Fritz Kahn, *İnsan ve Hayat*, s. 38).

Darwin'e göre böylesine bir evrim sonunda hayvandan insana geçişte son hayvan halkası maymundur. İnsan, çok gelişmiş bir maymun türünün uygun koşullar altında evrimi sonunda meydana gelmiştir.

Bir file bir kertenkelenin, bir insanla bir solucanın aynı soydan olduklarını hemen kavramak kolay değildir elbet. Prof. Alfred Weber, insanın bir maymun değişimi olduğunu bir türlü anlamak istemeyenlere: Utanmayın, diyor, aslandan ya da gül ağacından geldiğiniz söylenseydi, hiç kuşku yok, hoşunuza gidecekti. Kutsal Kitap size, yüzyıllarca, bir toprak külçesinden varolduğunuzu söyleyip durdu da niçin utanmadınız? (*Felsefe Tarihi*, s. 345-346). Gerçekte insanla hayvan arasında, sanıldığı kadar büyük bir uçurum yoktur. Hayvanın insana oranı, tomurcuğun çiçeğe oranı gibidir.

Antropoloji bilgini Sir Arthur Keith şöyle diyor: Darwinizmi maymundan hemen insana geçivermiş bir evrim zinciri olarak anlamak yanlıştır. Büyük insan familyasının çeşitli gruplara ve bu grupların da çeşitli türlere ayrıldığı bir eski dünya düşünün. Bugün maymunlar nasıl büyüklü küçüklü çeşitli gruplar halinde görünüyorsa, o eski dünyanın insanları da öyle görünmekteydiler. İşte bu çeşitli türler girdabı içinde bir tür, yaşama kavgasından artakalarak bugünkü insan türünü meydana getirmiştir (A. Keith, *İnsanlığın Eskiliğine Dair*).

Darwin kuramı, evrene altı bin yıllık bir yaş biçen, gökle yer arasındaki bütün varlıkların altı gün içinde yaratıldığını bildiren Kutsal Kitapları kökünden çürütmektedir. XIX. yüzyılın bütün dincileri, bu yüzden, Darwin'e geniş çapta tepki göstermişlerdir. Oxford Piskoposu Wilberforce, Darwin'i savunan Th. Huxley'e, kendisinin baba yönünden mi, yoksa ana yönünden mi maymundan geldiğini sormaktadır. Huxley, bu kabalığa şu karşılığı veriyor: Bilimsel gerçekleri baltalamak için diller döken bir adamın soyundan gelmekten, alçakgönüllü ve haddini bilen bir maymunun soyundan gelmeyi tercih ederim (A. Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, c. II, s. 109). Yurdumuzda da bu kuramı tanıtmaya çalışan Ahmet Mithat Efendi'nin yazılarına karşı o günün hükümeti şu buyruğu vermiştir: *Fimâbâat Mithat Efendinin maymunlarına dair matbuata zinhar nesne yazdırılmaması...*

Antropoloji alanındaki son bulgular günümüzden 400 milyon yıl önceki Silür döneminde deniz hayvanlarının yaşadığını, 300 milyon yıl önceki Karbon döneminde kara bitkilerinin belirdiğini, 150 milyon yıl önceki Jura döneminde dinazorlarla sürüngenlerin görüldüğünü, 60 milyon yıl önceki Eosen döneminde de maymun ve ilerde insanlaşması muhtemel primatların çoğaldığını meydana koymuştur. Bu çağlardan kalma fosil kalıntıları, günümüzden 35 milyon yıl önceki Oligosen döneminde yaşamış olan *Aegyptopithecus Zeuxis*'in insanlaşmayı hazırlayan maymun türlerinden *Dryopithecus*'ün atası olabileceği kanısını uyandırmıştır. *Dryopithecus Africanus* adı verilen bu maymun türüyse, günümüzden 25 milyon yıl önceki Miosen döneminde yaşamıştı. Bu çağda bulunan *Ramapithecus punjabicus* ve *Kenyapithecus Africanus*'ün insan türünü meydana getirecek olan ilk insanımsılar (Latince: *Hominidae*) oldukları sanılmaktadır. 12 milyon yıl önceki Pliosen döneminden hiçbir fosil bulunamamışsa da 3 milyon yıl önceki Pleistosen döneminden ilk insanlaşan maymun grubu olduğu sanılan *Australopithecus* fosilleri bulunmuştur. Çünkü, bunlara gelinceye dek bütün maymun grupları çoğunlukla ağaçlarda yaşarken bu grubun yerde yaşadığı saptanmıştır. Bu maymun-insan fosillerinin

ilki 1924 yılında Rodezya'da bulunmuştu. Daha sonra bu türden düzinelerle fosil meydana çıkarılmıştır. Bu fosillerle birlikte bunlarca yapıldığı sanılan yontulmuş çakıl taşları da bulunmuştur. Pleistosen döneminin üçüncü buz çağından önce insan türünün geniş ölçüde yayıldığı sanılmaktadır. *Neandertal adamı* bu ilk insanlardan biridir ve *Homo sapiens Neanderthalensis* adıyla anılmaktadır. Bu dönemin dördüncü buz çağı Neandertal adamını hemen tümüyle yoketmiştir. Ama, bu çağ sona ermeden *Homo sapiens sapiens* adı verilen gerçek insanlar dünya üstünde görünmüşlerdir. Sürüp gitmekte olan soyumuzun ataları bunlardır. Bu insanlar çeşitli ırklar halinde varolmuşlardır. Bu ırkların ilki de *Cro-Magnon* ırkıdır.

Zaman içindeki bu tarihsel serüveninden de anlaşılacağı gibi insan, doğanın ürünüdür ve yaşambilimsel evrimin sonucudur. Yaşambilimsel evrimden insansal tarihe geçiş *emek*'le başlamıştır. İnsansal emeği hayvansal *çaba*'dan ayıran, bu emeğin *bilinç*'li oluşudur. Emek ve bilinç, birbirlerinin koşulu olarak, insana özgü bir diyalektik ikileşmedir. Yüksek hayvan türlerinde beliren zekâ ve onunla sınırlı olarak gelişmiş bulunan çaba, evrim sonucunda insansal bilinç ve bilinçli emeğe dönüşmüştür. Bu gelişme, pek uzun bir evrimin ürünüdür. Hayvansal zekâ ve çaba, sadece *doğadan yararlanmak*'la kalmış, *doğayı yararına uygun olarak değiştirip, ona egemen olmak*'la insanlaşmıştır. İnsan, kendisini meydana getiren doğasal koşulları aşmakla varlaşmıştır ve bundan ötürüdür ki, artık o, doğasal koşullara indirgenemez. Bilinç ve eyleminin birbirlerini karşılıklı olarak etkilemesiyle gerçekleşen uzun bir evrim sonunda *alet* yapmış ve hayvandan farklı olarak *kendi kendini üretmiş*'tir. Hayvan, *tek başına bir varlık* olduğu halde, insan ancak *toplumsal bir varlık*'tir: "*İnsan, toplumsal ilişkilerinin toplamıdır*".

Ama gene de karşılanması gereken bir soru var: İnsan nedir? Madenler, bitkiler ve hayvanlar arasında böylesine *başkalaşmak* (insanlaşmak) neden?

Hollandalı anatom Louis Bolk'a göre, bu başkalaşmanın nedeni, bireysel gelişmedeki gecikmedir (Retardation kuramı). İnsana özgü nitelikler, bu gecikmenin sonucudurlar. Hayvan doğduktan birkaç gün, ya da birkaç hafta sonra yürür, insan ancak bir yıl sonra yürümeye başlar. Hayvanın büyümesi birkaç gün ya da birkaç yılda biter, insanın büyümesi on dokuz yıl sürer. Üretme yeteneği hayvanda birkaç ay ya da birkaç yılda, insanda on beş yılda başlar. Hayvanlar tüylü doğarlar, insan on beş yıl sonra tüylenir. Daha pek çok alanlarda da görüleceği gibi insan, pek uzun yıllar, doğuş sırasındaki durumunda (embrional durum) kalır. Bu gecikme, sonunda – insanın kılsızlığında görüldüğü gibi – bütünü yok olmaya varacak olan (elimination) bir organ gerilemesini, güçsüzlüğünü doğurur. Her hayvan çevresine uyar, insansa bu güçsüzlüğünden ötürü çevresine uyamaz. Bu yüzden de yaşayabilmek için çevresini kendisine uydurmak zorundadır. Tükenip yokolmamasını da gene bu gecikmeye borçludur. Profesör Bolk'a göre, gelişmenin gecikmesi, bir iç engelleme yüzündendir. Bu engellemeyi de iç güddelerin ürünleri olan hormonlar sağlamaktadır. İnsan vücudunda engelleyici hormonların çoğalması, beynin büyümesiyle bağlantılıdır. Zekânınsa, beynin bedene göre büyüklüğüyle arttığını biliyoruz. Şu halde, denilebilir ki, insanın gücü güçsüzlüğündedir. İnsan, çevresine uya-

mayacak kadar güçsüzleştigiinden, çevresini kendisine uydurabilmek için akıllanmak zorunda kalmıştır. Beyni büyümüş, zekâsı artmıştır. Maymun, soğuğa karşı kıllanarak yaşar. İnsan kıllanamayınca, maymunun derisini yüzüp kendi sırtına geçirerek yaşar. Bu yüzdendir ki, dağ hayvanı dağda, ova hayvanı ovada, deniz hayvanı denizde, sıcak hava hayvanı sıcakta, soğuk hava hayvanı soğukta yaşayabildiği halde insan, dünyanın her köşesinde yaşamaktadır.

İsviçreli zoolog Portmann da, insangillerin (hominid) başkalaşmasını erken doğumlarına bağlamaktadır. Bu erken doğuş, kuşaklar boyunca olağanlaşmıştır. İnsan, doğduktan sonra daha bir yıl ana rahmindeki gibidir, hızlı bir büyüme içindedir. Bir yıl sonra bu büyüme yavaşlar. Maymungiller (anthropoid) yetişme çağına eriştikleri zaman insangiller henüz erginleşmeye başlamışlardır. İnsanın erken doğuşundan ileri gelen bu gecikme, ömrü boyunca sürmektedir. Bu gecikme, insan yavrusunun uzun yıllar ana babasınca beslenmesini gerektirir. Evlilik kurumunun biyolojik temeli budur. Güçsüzlüğün nedeni olan erken doğum, güçsüzlüğün gereği olan beyne zorlamıştır. Portmann'a göre insan, insanlığını erken doğuşuna borçludur. Görüldüğü gibi, Adolf Portmann'la Louis Bolk, bu konuda birbirlerini tamamlamaktadırlar.

Alman antropologu Profesör Arnold Gehlen, ortak bir atadan gelmiş oldukları halde, insanla hayvan arasında bir *nitelik* (mahiyet) ayrımı bulunduğu kanısındadır. İnsanda bir hayvanlık vardır ama, insan denilen varlık, bu hayvanlığın sınırını aştıktan sonra başlar (A. Gehlen, *Der Mensch, Seine Natur and Seine Stellung in der Welt*, 1940). Hayvanın her organı, bir çevreye uymadır. İnsanın hiçbir organı, çevreye uyma değildir. Hayvanın herhangi bir organını ele alarak onun yaşadığı çevreyi, yediği şeyleri, karşılaştığı düşmanları ortaya koyabiliriz. Devekuşu step için, şempanze orman için yapılmıştır. Buna karşı insanın, doğanın hiçbir koşuluna uygun gelen hiçbir organı yoktur. Buz çağı hayvanlarının hepsi tüylüdür. Buz çağı insanı tüylü değildir. İnsan yaşamasını, hayvan gibi çevreye uymasına değil, kendine özgü bir özellikle çevreyi kendisine uydurmasına borçludur. İşte insan demek, bu özellik demektir. Hayvanlık alanında çevreye göre organların özelleşmesi kuramı (specialisation), insanlık alanında çevrenin özelleştirilmesiyle elde edilmiştir. Hayvan, doğa karşısında tam ve uygun, insansa eksik ve doğaya karşıt bir varlıktır. Hayvanın bütün davranışları doğanın isteğine göre düzenlenmiştir, insanın bütün davranışlarıysa doğaya karşıdır. İnsan varlığı, dik yürüme ve bunun ardından beyin büyümesi ve zekânın ortaya çıkmasıyla başlar. Dik yürüme, insanın ellerini serbest kılmıştır. Ayaklık etmekten kurtulan eller boş kalınca, zekânın güdümüyle, aletleri işlemeye ve kullanmaya başlamıştır. Hayvan, organlarının özelleşmesi yüzünden çevresine *bağlıdır*. İnsansa, organlarının özelleşmemesi yüzünden çevresine karşı *özgürdür*. İnsan, özgürlüğünü, beyin-el diyalektiğine borçludur. Bu yüzdendir ki, hayvan uygunsuz koşullar içinde türünü yokettiği halde, insan her çeşit koşullar içinde türünü sürdürmektedir. Beyin ve el, insanı bütün özel durumlar karşısında *özgür* kılmıştır. İnsan bu çevre koşullarını değiştirebilir ya da onlara karşı kendini koruyabilir, doğayla savaşılabılır ve doğayı yenebilir. Böylesine bir güç, insandan

başka hiçbir canlıda yoktur. Hayvan aletsiz yaşayabildiği halde, insan aletsiz yaşayamaz. Ateş, balta, silah vb. gibi aletlere sahip olmayan insan doğayı yenemez ve tükenip gitmek zorunda kalırdı. Şu halde insan, doğayla değil, kültürle bir bağlantı içindedir. Kültür, zekâyla değiştirilen bir doğa, yeniden ve insana göre yapılmış bir doğadır.

Buna karşı, insanla hayvan arasında hiçbir nitelik ayrılığı bulunmadığını, insanın gelişmiş zekâlı bir hayvan olduğunu ileri süren kuramlar da vardır. Bu kuramlara göre, insan yetenekleri (kabiliyetleri) hayvan yeteneklerinin yetkinleşmiş (mükemmelleşmiş) bir biçiminden başka bir şey değildir. W. Köhler, zekânın hayvanlarda da bulunduğunu tanıtlamıştır. İnsanda karşılaştığımız *töre* (etik), değer ölçüleri, toplumsallığın meydana koyduğu, doğayla hiçbir ilgileri bulunmayan fenomenlerdir. İnsanca bir özellik olarak ileri sürülen *dil* fonksiyonu da nihayet gelişmiş bir *beyin* işidir. Dil fonksiyonu, beyinde, silvius yarığı dolaylarına yayılmıştır (bkz. J. Lhermitte, *Les Mécanismes du Cerveau*). Maymungillerde kendilerine göre bir dil bulunduğu Gerner ve Schwidetzky'nin gözlemleriyle doğrulanmıştır. Kohts yirmi üç sözcüklü, Blanche-W. Learned otuz iki sözcüklü bir maymunca bulunduğunu ileri sürmektedirler. (bkz. Jean Rostand, *Biyoloji Açısından İnsan*, Ender Gürrol çevirisi, 1964). İnsanlık yapıyla hayvanlık yapı arasında, temelde, hiçbir ayrılık yoktur. İnsanlık yapıda görülen organ eksiklikleri, bu organların görevlerini beyin yüklenmesi yüzünden meydana gelen doğal gerilemeler, daha açık bir deyişle, gereksiz kılınmalardır. Tüylü bir hayvanın derisini yüzüp sırtına geçirmeyi beceremeydi, soğuktan donmamamak için, insan da tüylenecekti.

Bilimsel bulgular, insanı insan edenin *emek* (iş) olduğunu tanıtlıyor. Hayvan doğada bulduklarıyla yetinir, insansa doğayı emek harcayarak üretir. İnsan, alet yapan bir hayvandır. Ancak alet işi değil, iş aleti doğurmuştur. Elin gelişmesi, insan-gillerin başkalağında, atılmış en önemli bir adımdır. Kant'ın da dediği gibi, el, dışarıya doğru uzamış bir beyindir. Tüylü atalarımız dik yürümeyi bir zorunluk olarak göze almışlarsa, bunun nedeni, ellerin başka türlü işler yapmak zorunda kalmış olmasıdır. Maymunlarda bile eller, tırmanmak için, ayaklardan başka türlü kullanılmaktadır. El, işin bir aleti değil, işin ortaya çıkardığı bir üründür. El, yetkinleşmesini yaptığı işlere borçludur. Elin gelişmesi, insan yapısının bütün bölümlerini doğrudan doğruya etkilemiştir. İşin eli ve karşılıklı olarak elin de işi geliştirmesi insan-gillerin işbirliğini zorunlu kılmıştır. Bu işbirliği, başka bir deyişle toplumsallık, insanları, birbirlerine söylemeleri gereken bir şeyleri olmak durumuna getirmiştir. Dil, bu zorunluktan doğmuştur.

İnsanbilim (antropoloji) alanına büyük katkılarda bulunan Friedrich Engels, *Doğanın Diyalektiği* adlı ünlü yapıtında şöyle der: "Ekonomi politikçiler iş (emek) bütün zenginliklerin kaynağıdır, derler. Fakat iş, bundan da öte sonsuz bir şeydir. İnsanın tüm varlığı için ilk temel şart odur ve bu ölçüdedir ki bir anlamda insanı iş yaratmıştır, dememiz gerekir. Yüz binlerce yıl önce, jeologların *üçüncü zaman* dedikleri, henüz kesinlikle saptanamayan dünya tarihi dönemi sırasında, belki de onun sonlarına doğru, dünyanın sıcak bölgesinde – muhtemelen şimdi Hint Okya-